

In deze rubriek worden zowel methodologieboeken besproken als onderzoeksrapportages, bij voorkeur van Nederlandstalige auteurs. Auteurs krijgen de gelegenheid om op de recensie te reageren. Op de website www.kwalon.nl worden regelmatig boeken ter recensie aangeboden. Wie een boek wil bespreken (al dan niet uit dat aanbod), kan zich wenden tot redacteur Friso Coumou: friso@coumou.eu.

De betekenis van sociaal kapitaal voor ‘kansarme’ Marokkaanse vrouwen

Marleen van der Haar

Berg, M. van den. *‘Dat is bij jullie toch ook zo?’ Gender, etniciteit en klasse in het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen*. Amsterdam: Aksant, 2007, 184 pagina’s, ISBN 978-80-5260-237-0, € 17,50.

‘Weer een Nederlander die wil weten hoe het met ons zit’, hoorde socioloog Marguerite van den Berg vaak tijdens haar veldwerk in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven waar zij anderhalf jaar lang het sociaal kapitaal van eerste generatie Marokkaanse vrouwen uit de lagere sociaal-economische klasse onderzocht. Het doel van dit onderzoek was na te gaan hoe gender, etniciteit en klasse met elkaar samenhangen en het sociaal kapitaal van deze groep vrouwen kleuren. Tegen de achtergrond van het huidige Nederlandse beleid dat inzet op participatie van zogenoemde kansarmen om achterstand en achterstelling op te heffen en onder andere allochtone vrouwen te emanciperen, laat Van den Berg in deze studie ‘kansarme’ Marokkaanse vrouwen zelf aan het woord over hun sociale positie in Nederland en kansen op en verwachtingen ten aanzien van het verbeteren daarvan (sociale mobiliteit).

Van den Berg presenteert in haar theoretische uiteenzetting een veelbelovend sociaal-constructivistisch raamwerk. Haar inspiratiebronnen vindt zij vooral in kritische stromingen en feministische perspectieven. Ze heeft drie kritieken op de dominante benadering in Nederlandse studies naar sociaal kapitaal en sociale integratie:

- Er worden geen andere categorieën dan etniciteit onderzocht.
- Etniciteit wordt als een onafhankelijke variabele behandeld en niet als een sociaal construct.
- Er is te weinig aandacht voor uitsluiting uit sociale netwerken op basis van etniciteit, gender en/of klasse.

Om aan deze bezwaren te ontkomen pleit zij voor het gebruik van Pierre Bourdieu’s relationeel begrip van sociaal kapitaal als ‘hulpbron waar mensen in moeten investeren en die als kapitaalvorm geaccumuleerd kan worden’ (Van den Berg, 2007: 40). Dit begrip

legt volgens Van den Berg namelijk de focus op de toegang tot en kwaliteit van netwerken in het kader van machtsrelaties. Bovendien maakt deze invalshoek het volgens haar mogelijk effecten van sociaal kapitaal (mobiliteit en ondersteuning) te analyseren op drie geselecteerde ‘assen van ongelijkheid’, te weten: gender, klasse en etniciteit. Dit is tevens Van den Berg’s oplossing voor haar eerste kritiek op de dominante onderzoeken. Daarnaast worden in deze studie de drie centrale categorieën gender, klasse, etniciteit opgevat als sociale constructen die op elkaar inwerken. Hiermee volgt de onderzoeker een intersectioneel perspectief. In de studie is ook plaats voor het bespreken van implicaties van betekenissen en culturele repertoires, zoals uitsluiting van bepaalde netwerken. Op die manier verwerkt Van den Berg het tweede en derde kritiekpunt. Verder benadrukt Van den Berg dat zij de diversiteit wil tonen van de betekenissen die de onderzochte vrouwen geven aan hun positie als Marokkaanse vrouw uit de lagere klasse (intracategoriale benadering).

In de methodologische onderbouwing (hoofdstuk 4 van het boek) bespreekt Van den Berg haar eigen positie. Zij beschrijft hoe zij als ‘jonge, witte, autochtone, hoogopgeleide, voltijds werkende vrouw uit Nederlandse middenklasse ouders’, zoals ze zich op pagina 50 omschrijft, toegang kreeg tot de leefwereld van deze – volgens haar – moeilijk benaderbare groep. Hoewel haar positie door de vrouwen werd geïdealiseerd en ook wantrouwen oproep, brak Van den Berg het ijs door het praten over gemeenschappelijkheden (2007: 60).

Van den Berg woonde destijds in Delfshaven. Als vrijwilliger gaf zij één of twee ochtenden per week Nederlandse taallessen bij twee vrouwen thuis. Later kwam er volgens haar nog een derde vrouw bij die zij ‘regelmatig zag’. Daarnaast bezocht ze regelmatig een buurthuis en een Marokkaanse organisatie waar vrouwen Nederlandse en Arabische les kregen. In het kader van het leren van de Nederlandse taal werden ook urenlange groepsgesprekken over thema’s als opvoeding gehouden. Van den Berg zelf volgde daar ook Arabische les. Uit deze bijeenkomsten ontstond de onderzoeksgroep van vijftig laagopgeleide vrouwen tussen de 25 en 45 jaar. De vrouwen zijn geboren in Marokko (meestal het Rif-gebergte) en als gevolg van een huwelijk met een Marokkaans-Nederlandse man naar Nederland gekomen. Alle vrouwen hebben een gezin met (twee tot vijf) kinderen en leven met hun partners van een inkomen rond het sociaal minimum.

Naast interviews met tien van deze vrouwen en vier sleutelactoren noemt de onderzoeker participerende observatie ‘in geregelde en incidentele activiteiten’ (2007: 52) de kern van haar materiaal. Vreemd is dan wel dat de zeer uitgebreide topiclijst achterin het boek is afgedrukt, terwijl er bitter weinig inzicht wordt gegeven in de hoeveelheid en soorten veldwerknotities. Hoewel de genoemde items goed inzicht geven in de thema’s die voor de onderzoeker een leidraad voor de observatieperiode moeten zijn geweest, komt de verwerking van het interviewmateriaal niet duidelijk terug in de bespreking van de empirie. Ook wordt helaas nauwelijks inzicht gegeven in de manier waarop de data zijn geanalyseerd.

Na een zware theoretische aanzet (hoofdstuk 1, 3 en 4) over de kernconcepten en epistemologische uitgangspunten, onderbroken door een informatief hoofdstuk 2 over de migratiegeschiedenis en sociale positie van Marokkanen in Nederland, volgen drie empirische hoofdstukken en een intermezzo. De vraag is natuurlijk of de gekozen benadering nu andere analyses oplevert. Mijn verwachtingen waren hooggespannen, maar ik moet toegeven dat ik geen spectaculair andere inzichten kreeg over deze groep vrouwen.

De hoofdstukken met onderzoeksresultaten zijn flink doorspekt met citaten en veldwerknotities die meestal goed ingekaderd zijn, maar soms meer illustratief lijken voor het standpunt van de onderzoeker dan werkelijk voortkomend uit de empirie.

In hoofdstuk 5 wordt het thema sociale ondersteuning belicht, dat veelal bestaat uit een homogeen netwerk van familie en vrienden; het zijn meestal ook 'kansarme' Marokkaanse vrouwen. Van den Berg laat zien dat de mate van instrumentele hulp, die bij deze vrouwen vooral blijkt te bestaan uit hand-en-spandiensten, zoals het oppassen op elkaars kinderen of het invullen van formulieren, en expressieve hulp, zoals samen koken en praten over persoonlijke problemen, afhangt van de beschikbaarheid van (schoon)familie, de leeftijd en de rurale of stedelijke herkomst van de vrouwen. Gebrek aan geld, nabijheid van sociale relaties of gebondenheid aan huis door een beperkte bewegingsvrijheid van vrouwen als gevolg van de man-vrouwverhoudingen, zorgtaken en sterke regels van wederkerigheid zijn belangrijke factoren in het onderhouden en uitbreiden van een ondersteuningsnetwerk. Opvallend is dat vrouwen die weinig of geen eigen familie hebben in Delfshaven, een kleiner sociaal netwerk hebben en zich meer eenzaam voelen. Dit hoofdstuk wordt opgevolgd door een intermezzo over roddel. Hierin wordt duidelijk dat de angst voor bezoedeling van de goede naam het aantal en het soort contacten met andere vrouwen (familie en vrienden) beperkt.

Pas in hoofdstuk 6 gaat Van den Berg in op de sociale mobiliteit van de Marokkaanse vrouwen, een hoofdstuk waar de lezer naar mijn smaak te lang op moet wachten. De onderzoeker constateert hier dat de vrouwen zelf ook (net als de eerder in het boek bekritiseerde Nederlandse studies) een dominante definitie van sociaal kapitaal gebruiken en sociale mobiliteit zien als 'vooruitkomen' of stijgen naar een hogere klassepositie in termen van inkomen, beroepsstatus en opleidingsniveau (2007: 118). Volgens deze definitie zou de eerste generatie vrouwen zelf inderdaad weinig sociaal mobiel zijn, al verwachten zij vanuit een intergenerationeel perspectief veel van de toekomst van hun dochters. Echter, vanuit het gekozen intersectioneel perspectief, constateert Van den Berg wel degelijk mobiliteit. Zowel de migratie van de eerste generatie vrouwen van het meestal rurale Marokko naar een stedelijke omgeving in Nederland (getypeerd als wooncarrière) als de ontwikkeling van ongeletterde vrouwen naar vrouwen die hier leren lezen en schrijven en een nieuwe taal leren, duidt Van den Berg als vormen van sociale mobiliteit. Deze conclusie is waardevol in het huidige politieke en publieke debat waarin de vrouwen eenduidig als immobiel worden gepercipieerd.

In hoofdstuk 7 ten slotte behandelt Van den Berg de implicaties van de nadruk die in het huidige beleid wordt gelegd op contacten met autochtonen, ook wel overbruggende con-

tacten genoemd, als een van de sleutels tot integratie en emancipatie voor allochtonen in het algemeen. Uit dit laatste empirische hoofdstuk leren we dat de vrouwen in dit onderzoek zich ergeren aan de bemoeizucht en 'disciplineren' die dit beleid met zich meebrengt.

Conclusie

De analyses van het veldwerk in Delfshaven laten daarmee, naast de bevestiging van de moeilijke positie van deze Marokkaanse vrouwen door hun beperkte sociaal kapitaal, op veel vlakken ook een ander beeld zien dan de beleidsmakers voorschotelen. De diversiteit van betekenissen binnen de groep vrouwen, de intergenerationele verschillen en de aandacht voor het eigen handelen van de vrouwen nuanceert de eenzijdige nadruk op achterstand en immobiliteit.

Dit is natuurlijk allemaal heel goed nieuws voor de kritische onderzoeker met een activistische of emancipatorische agenda, maar wanneer blijkt dat veel respondenten aangeven groot belang te hechten aan het leren van Nederlands kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat de eenduidigheid van het antwoord verbonden is aan de betrokkenheid van de onderzoekster bij de taallessen. Het ligt voor de hand dat cursisten zich niet onverschillig zullen tonen over het leren van Nederlands tegenover een docent of vrijwilliger (de rol die Van den Berg aannam), die ook nog eens het 'weer een Nederlander die wil weten hoe het met ons zit' representeert. Helaas vind ik de kritische houding, zoals getoond in de theoretische hoofdstukken en gedurende het boek ook naar de beleidsmakers, niet terug in een reflectie op de impact van de dataverzamelmethode. Van den Berg presenteert zich weliswaar niet als een 'alwetende verteller' (2007: 49), een positie die ze bekritiseert, maar reflecteert in de uitwerking te weinig en te selectief op de invloed van de aangenomen rol en positie.

Kwalitatief onderzoek en het gewone leven: een nieuwe handleiding

Sjaak van der Geest

Crang, M. & I. Cook. *Doing ethnographies*. Los Angeles: Sage, 2007, 244 pagina's, ISBN 0-7619-4446-x, € 35,00 (hardcover: ISBN 0-7619-4445-1, € 96,00).

Doing ethnographies is een handleiding voor kwalitatief onderzoek. 'Etnografie' is een modieuze term geworden die nu in de meest verscheiden disciplines gebruikt wordt. Het woord moet de lezer erop attenderen dat de voorliggende studie niet zomaar een conventioneel droog wetenschappelijk betoog is, maar oog heeft voor sociale en culturele context en historische contingentie of het onderwerp nu medische technologie, stadsplanning of